

ՀՏԴ՝ 392

ԴԻՎԱԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԻՎԱԶԱԼԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.

ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲՈՒԺՈՒՄ

(ըստ ժողովրդական զրույցների և միջնադարյան ձեռագրերի)

Հասմիկ Գալստյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Բանալի բառեր՝ չար ոգի, դև, սատանա, զրույց, հավատալիք, ժողովրդական պատկերացումներ, ավանդություն, հեթանոսական կրոն, սնահավատություն:

Աշխատանքում ներկայացվում են հիվանդության (դիվահարության) և բուժման (դիվահալածության) դրսևորումները ժողովրդական զրույցների ու հավատալիքների համատեքստում: Քննվում են դևերի ներգործությունից առաջացած հիվանդությունների տեսակներն ու առանձնահատկությունները և դրանցից ազատվելու միջոցներն ու եղանակները:

Նախաբան. Դեր ինչպես հայկական, այնպես էլ հարևան այլ ժողովուրդների առասպելաբանության մեջ բոլոր տեսակի չար ոգիներին ու գերբնական ուժերին տրվող ընդհանուր, պայմանական անուն է: Ժողովրդական պատկերացումների և Աստվածաշնչի վրա հիմնված ավանդության համաձայն՝ դները

Աստծո ընկած հրեշտակի¹՝ սատանայի² գորքն են: Ղ. Ալիշանի հաղորդմամբ՝ «սատանան կոչվում է դևերի իշխան»³: Կեսարիայի հայերի կարծիքով, «դևերը սատանայի գործակալներն են»⁴, «Սատանան դևերու ջոջն է»⁵ և այլն⁶: Ըստ Բենսեի՝ «հաճախ դևն ու սատանան նույնացվում են և միևնույն դերը կատարել տալիս: Դևերն են, որ մտնում են մարդկանց մեջ և նրանց դիվահար կամ ընկնավոր անում»⁷:

Հայ ժողովրդական գրույցների և հավատալիքների համատեքստում քննվող դևը իր գուգահեռներն ունի աշխարհի տարբեր ժողովուրդների կրոնաառասպելաբանական պատկերացումներում ու հավատալիքներում:

Դիվահարություն. Ժողովրդական գրույցներում ու հավատալիքներում մարդուն պատուհասած գրեթե բոլոր ցավերն ու հիվանդությունները համարվում են դևերի ներգործման արդյունք: Դիվահարությունը դևերից «զարկված» լինելը, դևերի ազդեցությունը կրելն է: Հայերենում, որպես այս երևույթի հոմանիշներ, օգտագործվում են շուրջ երկու տասնյակի հասնող բառեր ու արտահայտություններ՝ ընկնավորություն, այսահարություն, դիվաբախություն, այստություն, վերնոտություն, թեփոտություն, դիվոտություն, քաջքոտել, ջնոտել, թեփոտել, դևերը գալ, քաջքերը գալ, դիվոտ, զարկուկ⁸, նան հանդիպսի գալ, չարոց ընկնել, ցավաքյար լինել, չարոց քամի կպնել և այլն: Ազգագրագետ Ժ. Խաչատրյանը վկայում է, որ «հնագույն ժամանակներից բազմաթիվ տեղեկություններ կան հիվանդություններ հարուցող ոգիների, նրանցով բռնվածության, այսինքն՝ դիվահարության մասին: Առաջին տեղեկությունները պատկանում են ասորա-

¹ «Հրեշտակ» բառը, ըստ լեզվաբանների, ծագում է ավեստայի լեզվի՝ զենդերենի «fraēšta» կամ պահլավերեն «frēštak» բառերից, որոնք երկու դեպքերում էլ բուն իմաստով թարգմանվում են որպես պատգամավոր, սուրհանդակ, լրաբեր, թղթատար: Նույն թարգմանությամբ են հանդես գալիս նաև հունարեն «angelos» (որտեղից էլ լատիներեն՝ angelus, անգլերեն՝ angel, ռուսերեն՝ ангел ձևերը) և եբրայերեն ու արաբերեն «malāck» բառերը: //https://hy.wikipedia.org.

² Հին Կտակարանում սատանային դևերի արքայազն էին համարում, նաև Բելիար և Բեհեզդեբուղ էին անվանում:// Աստվածաշնչի հանրագիտարան, Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն, 1999, էջ 133:

³ Ալիշան Ղ., Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Եր., 2002, էջ 111:

⁴ Ալպոյաճեան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիոյ, Բ. հատոր, Գահիրե, Կեսարիոյ եւ շրջակայից հայրենակցական միութեան Գահիրեի վարչութեան հրատարակութիւն, 1937, էջ 1774:

⁵ Թուխ-Կոպօ, Դեւեր // Բիւրակն, 1898, թիւ 24, էջ 462:

⁶ «Դև» բառի ստուգաբանության, վերջիններիս ծագման, քանակի, բնակության վայրերի, գործառությանի դրսևորումների և այլնի մասին տե՛ս Գալստյան Հ., Դևը հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում//Վիշապը հեքիաթի և իրականության սահմանին, Եր., 2019, էջ 180-188:

⁷ Բենսե, Հարք (Մշո Բուլանըխ)//Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ, հ. 3, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, էջ 58:

⁸ Սուքիասյան Ա., Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 247:

բարեկական նշանագրերին: Հոմերոսը վկայում է, որ Հին Հունաստանում գոյություն են ունեցել դիվահարությունից առաջացած հիվանդություններ, որոնք ընդհանուր անունով կոչվել են էպիլեպսիա: Սոկրատեսը դների ժխտումը հենց դիտել է իբրև դիվահարություն, իսկ հռոմեացիք խելագարներին համարել են դներով լցվածներ»⁹:

Դիվահարությունն իբրև հիվանդություն ներկայացնող գրույցները մեզ հայտնի են Աստվածաշնչից, Խորենացու, Ագաթանգեղոսի, Բուզանդի, Կողբացու և այլոց գործերից: Բուզանդը, խոսելով Պապ թագավորի մասին, փաստում է վերջինիս դիվահար լինելը. «Որովհետև նա միշտ դների կամքն էր կատարում, ուստի և չէր ուզում բժշկվել: ...Երբ մարդիկ ամեն օր գալիս էին թագավորին բարի լույս ողջունելու՝ տեսնում էին, որ դները օձերի կերպարանքով դուրս էին գալիս Պապ թագավորի ծոցից և փաթաթվում էին նրա ուսերին: ...Ասում էր, թե «Մի՛ վախենաք, սրանք իմն են»¹⁰:

Դիվահարությունը՝ որպես հիվանդություն, առավելապես արտացոլված է հայ միջնադարյան ախտաբանական գրականության մեջ: «Գիր Սողոմոնի» կամ «Սողոմոնի» կոչվող գրքերը միջնադարյան ախտաբանական գրականության մեջ տարբեր խմբագրություններով հայտնի են «Հարցմունք Սողոմոնի թագավորին յոթանասուններկու դներաց» կամ «Եօթանասուն և երկու հարցմունք Սողոմոնի» և այլ խորագրերով: Ըստ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի №№ 6677, 6678, 8423, 8428 ձեռագրերի՝ Սողոմոնն անուն առ անուն¹¹ (Թուրթան, Ղամաղ, Լալանու, Խարե, Մարոս, Շիքար, Դծուխ, Մաղուշ, Մաղուր, Մահուվար, Գարջալ, Կապուր և այլն) կանչում է յոթանասուններկու դներին¹² և երդվեցնում նրանց: Խոստովանության արդյունքում բացահայտվում են նրանց բնակության վայրը (գետնի տակ, գետնի վրա, ջրի մեջ, քարայրներում, ձորերում, ջրաղացներում, լքված շենքերում, բաղնիքներում և այլն), ներգործության ոլորտը, մարդկանց պատճառած վնասները, հարուցած հիվանդությունները, դրանց բուժման միջոցներն ու եղանակները: Ըստ ձեռագրի՝ դների հարուցած հիվանդություններն ու դրանց

⁹ **Խաչատրյան Ճ.**, Ծիսական պարը հայոց հավատալիքների համատեքստում, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 98:

¹⁰ **Բուզանդ Փ.**, Հայոց պատմություն, գլուխ ԻԲ, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1987, էջ 329:

¹¹ Քանի որ դներին հատուկ է զանազան կերպարանքներ ցույց տալ, ուստի մարդիկ ըստ այդ կերպարանքների անուններ են դնում:// **Կողբացի Ե.**, Եղծ աղանդոց, Եր., 1994, էջ 81:

¹² Ձեռագրում հստակորեն նկարագրվում է դների արտաքինը՝ կեսմարդակերպ-կեսկենդանակերպ, Ղամաղ դեր՝ խոզի գլխով, մարդու ձեռքերով, կովի ոտքերով, մյուսը՝ մարդու կերպարանքով, կովի գլխով, դուշի ոտքերով, Մարոսը՝ շան կերպարանքով, Մասիլուս դեր՝ մարդու գլխով, օձի լաշով և այլն: Կնոջ կերպարանք ունեցող դները նկարագրվում են օձերի առկայությամբ՝ բերանի մեջ, ձեռքում բռնած, օձերով փաթաթված և այլն: //Մատենադարան, ձեռագիր 6677, թերթ 65-180:

ախտանիշներն են վախը, ամլությունը, ջրերությունը, երեխայի դեղնությունը, դակլությունը, քթից ու բերանից արնահոսությունը, մարմնական ու մկանային ցավերը, գլխացավը, շնչարգելությունը, շնչահեղձությունը, ուշաթափությունը, փորացավը, սկարությունը, անկարողությունը, պապանձվելը, խելագարությունը, աչքացավը, շլությունը, այրոցները, լեզվի ծանրանալը, թուլությունը, մագաթափությունը, մագոտվածությունը, ջրի մեջ մկանների բռնվելը, չափազանց նիհարությունը և այլն:

Հիվանդություններից բացի՝ դներին է վերագրվում նաև կանանց բախտի կապվելը, տան բարաքյաթի գնալը, ամուսինների կոնիվներն ու անհաշտությունը, կնոջ դավաճանությունը, շատախոսությունը, մարդու հպարտությունը, որը, ըստ Աստվածաշնչի, մարդու մեղքերից գլխավորն է, և այլն: «Դեն եկաւ առ Սողոմոն. անունն Ղամաղ, գլուխն խոզի, ձեռներն մարդի, ոտներն կովի: Ասէ Սողոմոն, քո ամալն ինչ է: Ասէ դնն. տներում լինիմ, կրակի քշտին և շատ կանաց մօտ, որ յղի լինի, յերեք օր երեխէն լինի իմ բերանես, նը փչեմ, որ էլ յղանայ ոչ: Ասաց Սողոմոն, ով անիծած, ետուր դեղն ինչ է, ասաց դնն, այս անունն գրէն մօման վրա դնին, ջուրն տան խմէ, մի փոքր էլ գայլի լեղին ամբրաւի հետո ուտե անոթից, յղանա»¹³: Դեր տալիս է իր ասած բառերն ու թլիսմը:

Ս. Հարությունյանի դիտարկմամբ՝ «Սողոմոնի հարցում-երդվեցումներն իրենց հորինվածքով գրեթե նույնանում են բարի և չար ոգիների երկխոսության վրա կառուցված գրավոր ու բանավոր հմայական բուժաղոթքներին, որոնք բոլորն էլ ունեն երդմնեցուցական բնույթ: Այնպես որ երդմնեցուցական բանաձևերն իրենց հիմքով կարող են սերած լինել Սողոմոնի հարցումներից կամ նմանատիպ հարցումների առավել վաղ ձևերից»¹⁴: Ուրբաթագրքում խոսվում է վեց հարյուր դների մասին, որոնք հալածվելու են Արաւօթ, Սաբաւօթ, Սեդրակ, Միսաք, Եղկիոս, Սինայել, Ուրիել հրեշտակների անունները հիշելիս¹⁵:

Հայաստանի ազգագրական գրեթե բոլոր շրջաններից գրառված գրույցներից մեզ հայտնի են մարդկանց ու ընտանի կենդանիներին պատուհասող տարատեսակ հիվանդություններ, որոնց հարուցողները դներն են կամ չար ոգիները:

Ունենալով մարդկության շարունակականությունն ապահովող կարևորագույն գործառույթ՝ կանայք առավել խոցելի խումբ են համարվում դների ու չար ոգիների ներգործության համար: Հարսնության առաջին օրերից մինչև ծննդաբերություն՝ նրանք դների դիտակետում են և վերջիններիս հարձակման

¹³ Մատենադարան, ձեռագիր N 6677, Հարցմունք Սողոմոնի թագաւորին, էջ 29ա-29բ:

¹⁴ Հարությունյան Ս., Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ, Եր ԵՃ հրատ., 2006, էջ 216:

¹⁵ Ուրբաթագիրք, Եր., «Զանգակ» հրատ., 2012, էջ 30-31:

վտանգի տակ: Ժողովրդական գրույցներում, հավատալիքային պատկերացումներում, ինչպես նաև հմայական աղոթքներում նորահարսին կամ ծննդկանին պատուհասող հիվանդությունը թաղոտությունն է: Հիվանդության դեր՝ թաղան, գորտանման ճիճու է, կարմիր կամ քառասուն ոտք ունեցող բոլոճ, խեցգետնանման բազմոտանի և այլն: Բուժումը կատարվում էր ժողովրդական ամենատարբեր միջոցներով ու ծիսահմայական գործողություններով¹⁶:

Չանգեգուրի ժողովրդական հավատալիքներում հիվանդության դև էր համարվում խաղլացավի որդը, որը՝ որպես հարուցիչ, ընկնում է կնոջ մարմնի մեջ ու սկսում անվերջ շարժվել: Խաղլացավուտի մարմնից դևին դուրս էին հանում հիվանդին անընդմեջ պարեցնելու և սաստիկ ծեծի միջոցով, որն ուղեկցվում էր գուռնայի ու դիռլի նվագով և լավկան կանանց ողբասացությամբ¹⁷: Հիվանդին հոգնեցնելով ու ծեծելով, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, հոգնեցնում ու վնասում էին նրա մեջ բույն դրած դևին կամ դևերին¹⁸: Հավատում էին, որ հոգնած դևին հիվանդի մարմնից հանելը կլիներ ավելի հեշտ ու արագ:

Լոռվա հավատալիքներում կենդանիներին հիվանդացնողը «ազար» կոչվող ոզին է, իսկ վանեցիները հավատում էին «տավրի չլուտ» ոգու գոյությանը, որը մերկ տղամարդու կերպարանքով շրջում էր գյուղեգյուղ և անասնացավ տարածում: Ի դեպ, սա միակ ոզին էր հայկական հավատալիքներում, որը չէր խափանվում խաչակնքելով: Տավրի չլուտից ազատվելու միակ ելքը սրբերին մատաղներ խոստանալն էր կամ Ս. Գեղարդը գյուղ բերելը¹⁹:

Դիվահալածություն. Դիվահարությունից խուսափելու և դիվահարին բուժելու համար ժողովրդական գրույցներում ու հավատալիքներում բազմաթիվ միջոցներ ու եղանակներ են առաջարկվում: Դևերից կարելի է պաշտպանվել չարահալած հատկանիշներով օժտված տարբեր բույսերի (բոշնի) ու մետաղների (երկաթ, պողպատ), հմայիլների, պահպանակների, թալիսմանների, աղոթքների

¹⁶ Թաղայի մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Գալստյան Հ.**, Թաղան հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XIX, Գյումրի, 2016, էջ 177-185:

¹⁷ Այս երևույթի մասին համակողմանի ուսումնասիրություն ունի ազգագրագետ Ժենյա Խաչատրյանը, տե՛ս **Խաչատրյան Ժ.**, Ծիսական պարը հայոց հավատալիքների համատեքստում, Եր., 2014, էջ 97-105: Տե՛ս նաև՝ **Բակունց Ա.**, Խաղլացավ, // Երկեր, Երևան, 1986, էջ 88-91:

¹⁸ Աստվածաշնչյան մի գրույցում Քրիստոսը գերեզմանատանը բնակվող դիվահարին տանջող դևին հարցնում է, թե ի՞նչ է վերջինիս անունը: Դևը պատասխանում է. «Իմ անունս Լեզեոն է, վասն զի շատուոր ենք» (Աւետարան ըստ Մարկոսի, Ե 9-10): Կարծում ենք, թե Լեզեոնը և՛ չար ոզի է, և՛ ոզիների խումբ: Անվան ծագումը հավանաբար կապված է հունական գորաբանակների, գորախմբերի՝ լատիներեն «լեզեոն» բառի հետ:

¹⁹ **Ավագյան Մ.**, Արճակ, // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ, հ. 8, Եր., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1978, էջ 90:

միջոցով, դևերի անունը չտալով, երեխաներին պաշտպանելու դեպքում՝ վերամակի վրա փոքրիկի անունն ասեղնագործելով, սնարի մոտ՝ ճիպոտ, իսկ բարձի տակ՝ սուր, կտրոդ առարկաներ դնելով և այլն: Մակայն ամենագորեղ միջոցներն են խաչակնքելը, աղոթքն ու Աստծո անունը տալը:

Դիվահարության բուժումը կամ դիվահալած ծեսը նախ եղել է քրմերի ու հեքիմների, իսկ քրիստոնեության շրջանում՝ հոգևորականների մենաշնորհը: Դիվահարին բուժելու համար նրանք պետք է օժտված լինեն հմայական հատուկ գորությանը: Ժ. Խաչատրյանի դիտարկմամբ, «նրանք եղել են նյարդային ուժեղ համակարգի և հոգեկան կառուցվածքի տեր մարդիկ, որոնք թմրեցնող դեղերի օգնությամբ գրգռվելով, «բանակցությունների ու փոխհարաբերությունների» մեջ են մտել հիվանդության դևերի հետ և խնդրելու, համոզելու, չար հմայության ու բանադրանքի օգնությամբ «դուրս քաշել» նրանց մարդկանց միջից: Ազգագրագետներից շատերի կարծիքով, այդ անհատների հիմնական պարտականությունը հենց դևերին ու չարքերին մարդկանց միջից հանելն էր, որը կատարվում էր բեմական արվեստի մեծ տաղանդով»²⁰: Քանաքեռի Ս. Հակոբ եկեղեցու քահանա տեր Բարսեղը, որն օժտված էր դիվահալած ծես կատարելու շնորհով, բազմաթիվ գրույցներ էր պատմում իր բուժումներից: Նա վկայում էր, որ մի ընկնավորի գլխին աղոթք կարդալիս տեսել է, թե ինչպես են հիվանդի մեջ բույն դրած դևերը դուրս գալիս և հետզհետե փոքրանալով՝ անհետանում²¹:

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի N 5040 ձեռագիրը (էջ 89ա, 17-րդ դար) «երդմնեցուցիչ»²² ձեռնադրելու կարգի մասին է, որտեղ եպիսկոպոսը քահանային օժտում է դիվահալածության ծես կատարելու շնորհով: Ներկա հոգևորականների մասնակցությամբ աղոթքով խնդրում են Աստծուն, որ իմաստություն շնորհի տվյալ հոգևորականին «երդմնեցուցչություն անելու» համար, որպեսզի կարողանա Սուրբ Հոգով հալածել դևերին մարդկանց *մարմիններից ու հոգիներից*: Աղոթքից հետո եպիսկոպոսը տվյալ հոգևորականին տալիս է Մաշտոցը, որտեղ գրված է մկրտության երդումը, որը վերջինս պետք է մտապահի, քանի որ իշխանություն է ստանում հիվանդների վրա իր ձեռքը դնելու և մկրտությամբ հրաժարեցնելու:

Միջնադարյան գրավոր աղբյուրներից քաղված դիվահարության աղոթքներից մեկում դիվահալածը կամ հմայողը խոսում է հիվանդությունների անձ-

²⁰ Խաչատրյան Ժ., Ծիսական պարը հայոց հավատալիքների համատեքստում, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 99:

²¹ Հասմիկ Գալստյանի գրառումներից, Եր., 2015:

²² Երդվեցնող, երդվեցնելով չար ոգին մարդուց հալածող, չար ոգիներին սաստող: // Ղազարյան Ս., Գրաբարի բառարան, Եր., Երևանի համալսարանի հրատ., 2000, էջ 403:

նավորված պատկերացումների, մարդու մեջ բույն դրած չար ոգիների և վերջիններիս անունների մասին՝ հմայական խոսքն ավարտելով «Չիք ես և չիք դառնաս»²³ բանաձևով: «Հմայագործի կամքով հանդես են գալիս հրեշտակներն ու հրեշտակապետերը, որոնք քրիստոնեական սրբերով ու սրբություններով (365 սրբեր, 24 մարգարեներ, 12 առաքյալներ, 72 աշակերտներ, Սողոմոնի մատանի, աստվածագիր տախտակ, Ահարոնի պատմուճան, Քրիստոսի թաշկինակ, իսաչի չորս մեխ, Տիրամայր, ս. Կույսի քաղցր կաթ, ս. Երրորդություն և այլն) կալում, կապում են հիվանդությունը հարուցող չար ոգուն»²⁴:

Կապեմ զքեզ,
Եթե երկնային ես, եթե երկրային ես,
Եթե ի ծովու ես, եթե ցամաքու ես,
Եթե յարևելից ես, եթե յարևմտից ես,
Եթե յարաւային ես, եթե յիւսիսային ես,
Եթե դն ես, եթե սատանայ ես,
Եթե Բեեղզեբուղ ես, եթե ալ ես,
Եթե քաջք ես, կենդար ես,
Եթե Նոփիադն ես, եթե դաս նետ ես,
Եթե իշխան դիւաց ես,
Եթե համր ես, եթե խուլ ես:
Կապեցի զքեզ իշխանութեամբն հօր,
Տէրութեամբն որդոյ,
Զօրութեամբն սուրբ հոգոյն,
Բարեխօսութեամբ սուրբ կուսին Մարիամայ
Եւ ամենայն սուրբ կուսանացն
Եւ աղօթիք սուրբ հայրապետաց և ճգնաւորաց,
Եղիցի բժշկութիւն տիրացու Գրիգորին,
Այս անուն դիւահար մարդուն²⁵:

Միջնադարյան ձեռագրերում ամկա նյութի և ժողովրդական գրույցների համաձայն՝ մարդու մեջ բույն դրած դևերը նախընտրում են անհայտ մնալ և ամեն ինչ անում են նաև իրենց անունը գաղտնի պահելու համար: Դիվահալածի համար կարևոր նախապայման է դևի անունը իմանալը, որպեսզի կարողանա վերջինիս հանել կամ վռնդել մարդու միջից: Ժողովրդի մեջ տարածված էր այն

²³ **Հարությունյան Ս.**, Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ, Եր., Երևանի համալսարանի հրատ., 2006, էջ 117:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 300:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 118:

հավատալիքը, որ «անունը անհատի մի մասն է: Տիրել մի մարդու անվանը՝ միևնույնն է, թե տիրել նրա էության մի մասին, և այն տալիս է տիրողին իշխանություն՝ վնաս հասցնելու այդ անձին, և սրանից առաջանում է շատ ժողովուրդների մեջ տիրող սովորությունը՝ խստությամբ ծածկել անունը»²⁶: Թ. Հայրապետյանի դիտարկմամբ, «Մեզանում ցայսօր կերցադավարող «Անըմըդ ինձ բաշխի» առածը վկայում է անունը գաղտնի պահելու հնագույն սովորույթի մասին»²⁷: Հովիվությունը՝ իրական փաստերի հիման վրա նկարահանված «Ծես» ֆիլմում երիտասարդ քահանան իր ավագ գործընկերոջ միջից հանում է Բահալ անունով դեմք, որին չարչարում էր անընդմեջ աղոթելով, Աստծո և Սուրբ հոգու անունը տալով²⁸: Դիվահալածը կարողանում է իմանալ դևի անունը և ազատել հիվանդին չարի կապանքներից:

Դիվահարին բժշկելու ամենատարածված և ժողովրդի կողմից առավել ընդունելի միջոցներից էր ուխտագնացությունը: Դիվահարին կամ ընկնավորին ծնողներն ու հարազատները գրկած, շալակած կամ թևանցուկ, ոտաբոբիկ կամ ծնկաչոք, երեք կամ յոթ տարի անընդմեջ տանում էին դիվահալած գործառույթով օժտված սրբավայրեր ու եկեղեցիներ: «Ալեքսանդրյանները և շիրակցիները հոգեկան ծանր խանգարումներով տառապողներին («կապի խելառներին») հիմնականում ուխտի էին տանում Կոշի Սուրբ Գևորգ և հավատում էին, որ վիշապասպան այս սուրբը իր նիզակով կխոցի հիվանդի ներսում բույն դրած դևերին ու չարքերին՝ ազատելով նրանց հոգեկան ու մարմնական տառապանքներից»²⁹: Ղալթախչիի (Սպիտակ, Հարթագյուղ) Ս. Հովհաննես մատուռը նույնպես հայտնի էր ընկնավորներին բուժելու իր գործառույթով:

Դիվահալածության ժողովրդական դրսևորումներն իրենց արտացոլումն են գտել նաև հայ գեղարվեստական գրականության մեջ: Հայ դասականների բազմաթիվ գործերում համընդհանուր անդրադարձ է կատարում դիվահալածության ժողովրդական միջոցներին ու հնարքներին: Հիշենք Շիրվանզադեի Սոնային՝ «Չար ոգին» վիպակից, Նար-Դոսի Մարթային՝ «Ինչպես բժշկեցին» պատմվածքից, Բակունցի «Խաղաղացավ» պատմվածքը և շատ ու շատ այլ ստեղծագործություններ:

²⁶ **Լալայեան Ե.**, Ծիսական կարգերը հայոց մեջ//Ազգագրական հանդես, գիրք XXI, Թիֆլիս, 1911, էջ 176:

²⁷ **Հայրապետյան Թ.**, Արքեպիսկոպոսի հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում վիպապատմական բանահյուսության մեջ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 289:

²⁸ Ֆիլմը նկարահանվել է 2011թ., ԱՄՆ-ում՝ Մեթ Բեզլուի գրքի հիման վրա, ռեժիսոր՝ Մայքլ Հովստրին, դերերում՝ Էնտոնի Հովկինս և Ալիսա Բոագա:

²⁹ **Բազեյան Կ., Աղանյան Գ.**, Ալեքսանդրապոլ. Ազգագրական էսքիզներ (պատմագագրական ուսումնասիրություններ), Երևան-Գյումրի, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 104:

Եզրահանգում. Համաձայն ժողովրդական գրույցներում առկա հավատալիքների՝ մարդու գրեթե բոլոր ցավերն ու հիվանդությունները չար ոգիների կամ դևերի ներգործության արդյունք են: Վերջիններիս կարևորագույն գործառույթներից մեկը հիվանդության հարուցիչ լինելն է: Աստվածաշնչում, հայ առասպելաբանության մեջ, միջնադարյան ձեռագրերում, ժողովրդական աղոթքներում, գրույցներում դիվահարությունը կամ դիվագդեցությունն ընկալվում է որպես հիվանդություն: Ըստ ժողովրդական պատկերացումների՝ դիվահարի ներսում չարքեր ու սատանաներ են բնակվում, որոնք էլ առաջ են բերում ընկնավորություն և այլ հիվանդություններ. դրանք բուժվում է հմայական և ժողովրդական աղոթքների, դիվահալած ամենատարբեր գործողությունների, մոգական հնարքների, նաև հիվանդին պարեցնելու և ծեծելու միջոցով:

**ОДЕРЖИМОСТЬ ДЕМОНАМИ И ЭКЗОРЦИЗМ:
БОЛЕЗНЬ И ИСЦЕЛЕНИЕ
(по народным сказаниям и средневековым рукописям)**

Галстян А. Г.

Ключевые слова: *злой дух, демон, черт, одержимость, сказания, поверья, народные представления, традиция, языческая религия, суеверие.*

Согласно поверьям в народных сказаниях, вся боль и болезни человека являются результатом воздействия злых духов или демонов. Одной из важнейших функций последних является порождение болезни. В Библии, в армянской мифологии, средневековых рукописях, народных молитвах и сказаниях одержимость демонами также воспринимается в качестве болезни.

Во избежание одержимости в народных сказаниях и поверьях предлагались многочисленные средства особенно женщинам и детям, которые, по сути, считались наиболее уязвимыми группами для демонов. Применялись многочисленные колдовские средства, а благодаря использованию металлических изделий, талисманов и иных предметов, наделенных силой для изгнания злых духов, верили, что ограждали себя от влияния демонов. Самыми мощными средствами считались осенение себя крестом и произнесение имени Господа.

Согласно народным сказаниям, одержимость демонами считается заболеванием, которое излечивается благодаря колдовским и народным молитвам, различным действиям экзорцизма, магическим уловкам, а также посредством принудительных танцев и побоев.

**DEMON POSSESSION AND EXORCISM:
ILLNESS AND HEALING**
(According to the folk stories and medieval manuscripts)
Galstyan H. H.

Key words: *evil spirit, demon, Satan, demon possession, story, beliefs, folk imagination, tradition, pagan, superstition.*

According to the beliefs in folk stories, all the pain and diseases of the people result from the influence of evil spirits and demons. One of the main functions of the latter is causing illness. In the Bible, Armenian mythology, medieval manuscripts, folk prayers and stories demonic possession is also perceived as an illness.

In order to avoid possession numerous methods and means were suggested in the folk stories and beliefs, particularly for women and children, who are considered the most vulnerable groups for demons. Numerous magic means were applied, and thanks to the use of metallic items, other objects and talismans, given the strength of driving evil spirits, it was believed that they kept themselves away from demon influence. The most powerful means were making the sign of the cross and uttering the name of God.

Based on the folk stories, the demon possession is considered an illness, which is healed thanks to the magic and folk prayers, various exorcist actions, magical tricks, as well as compulsory dances and beating.

References

1. **Alishan Gh.** Hayots hin havatqy kam hetanosakan krony, Yerevan, "Hrazdan" hrat., 2002 **(In Armenian)**.
2. **Alpoyajian A.** Patmutyun hay Kesario, h. B, Gahire, 1937 **(In Armenian)**.
3. Astvatsashnchi hanragitaran, Hayastani Astvatsashnchayin ynkerutyun, 1999 **(In Armenian)**.
4. Astvatsashunch, Mayr Ator s. Echmiadzin, 2000, Hayastani Astvatsashnchyan ynkerutyun **(In Armenian)**.
5. **AvaOkyan S.** Archak // Hay azgagrutyun yev banahyusutyun, nyuter yev usumnasirutyunner, h. 8, Yerevan, HSSH GA hrat., 1978 **(In Armenian)**.
6. **Bakunts A.** Khaghatsav // Yerker, Yerevan, 1986 **(In Armenian)**.
7. **Bazeyan K., Aghanyan G.** Alexandrapol. Azgagrakan esqizner, (patmazgagrakan usumnasiruthyun), Yerevan-Gyumri, HH GAA "Gitutyun" hrat., 2014 **(In Armenian)**.
8. Bense, Harq (Msho Bulanykh) // Hay azgagrutyun ev banahyusutyun, nyuter ev usumnasiruthyunner, h. 3, HSSH GA hrat., 1972 **(In Armenian)**.

9. **Buzand P.** Hayoc patmuthyun, Yerevan, YH hrat., 1987 (**In Armenian**).
10. **Galstyan H.** Tpgghan hay zhoghovrdakan snahavatakan zruycnerum, // HH GAA Shiraki hayagitakan hetazotutyunneri kentron, Gitakan ashkhatutyunner, h. XIX, Gyumri, 2016 (**In Armenian**).
11. **Galstyan H.** Devy hay zhoghovrdakan snahavatakan zruycnerum// Vishapy heqiat ev irakanutyun sahmanin, Yerevan, Hnagitutyun ev azgagrutyun instituti hratarakchutyun, 2019 (**In Armenian**).
12. **Ghazaryan S.** Grabari barraran, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 2000 (**In Armenian**).
13. **Haruthyunyan S.** Hay hmayakan yev zhoghovrdakan aghothqner, Yerevan, YH hrat., 2006 (**In Armenian**).
14. **Hayrapetyan T.** Arqetipayin harakcumner@ haykakan hrashapatum heqiatnerum yev vipapatmakan banahyusutyun mej. Yerevan, HH GAA "Gitutyun" hrat., 2016 (**In Armenian**).
15. **Khachatryan Zh.** Tsisakan par@ hayoc havataliqneri hamateqstum, Yerevan, "Gitutyun" hrat., 2014 (**In Armenian**).
16. **Koghbatsi L.** Yeghc aghandoc, Yerevan, 1994 (**In Armenian**).
17. **Lalayan Y.** Tsisakan karger@ hayoc mej // Azgagrakan handes, g. XXI, Tiflis, 1911 (**In Armenian**).
18. Mashtoci anvan Matenadaran, dzeragir 6677, Harcmunq Soghomoni tagavorin (**In Armenian**).
19. **Sukiasyan A.** Hayoc lezvi homanishneri bacatrakan barraran, Yerevan, EH hrat., 2009 (**In Armenian**).
20. Tuxh Krpo, Dever // Byurakn, 1898, tiv 24 (**In Armenian**).
21. Urbatagirq, Yerevan, "Zangak" hrat., 2012 (**In Armenian**).
22. // <https://hy.wikipedia.org>. (**In Armenian**).

*Ընդունվել է՝ 27.02.2020
Գրախոսվել է՝ 14. 04. 2020
Հանձնվել է տպ. 20. 11. 2020՝*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հասմիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ՝ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ gasmik@mail.ru